

ՅՈՒՐԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու***ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ****ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ՄԻ ՄՈՌԱՅՎԱԾ****ՆԱՄԱԿԻ ՄԱՍԻՆ**

1915 թվականի վերջերին Բաֆվի «Արև» թերթի խմբագրության մոտ կանգնած մի խումբ մտավորականներ որոշում են հրատարակել միօրյա թերթ՝ նվիրված հայ որրերին: Ընտրվում է խմբագրական հատուկ մարմին, որի մեջ մտնում են Ս. Արարատյանը, Դ. Անանունը, Ա. Գյուլխանդամյանը, Ն. Մառը և Ս. Հակոբյանը: Սկզբում որոշում են թերթը հրատարակել տեղի մտավորականների ուժերով, բայց «նկատելով, որ սա լինելու է ի նպաստ հայ որրերի, հետևաբար գործը ընդհանուրի սեփականություն համարելով», աշխատակցելու են հրավիրում «հայ գրագետներին անխտիր»: Իսկ թերթից ստացված ամբողջ գումարը պետք է հատկացվեր հայ որր գաղթականներին:

Թերթն անվանում են «Նվեր որրերին», և առաջին ու միակ համարը լույս է տեսնում Բաֆվում նույն թվականի դեկտեմբերի 9-ին, որին սիրահոծար կերպով իրենց մասնակցությունն են քերում Վահան Տերյանը, Հովհաննես Հովհաննիսյանը, քմիշկ Լևոն Աթաբեկյանը, Կարա-Մուրզան և ուրիշներ:

Այստեղ «Հեից ու նորից» ընդհանուր խորագրի տակ տպագրվում է նաև Խրիմյան Հայրիկի մի նամակը, որն ուղղված էր Բաֆվի Մարդասիրական ընկերությանը: Այն գրվել է 1878 թվականի նոյեմբերի 15-ին Կոստանդնուպոլսում:

Նամակը Մարդասիրական ընկերության արխիվից հայտնաբերել և հրապարակել է պատմաբան Դավիթ Անանունը (Տեր-Դանիելյան):

Խրիմյան Հայրիկը, դիմելով Բաֆվի Մարդասիրական ընկերությանը, հայտնում է, որ քնիկ վանեցի Նազարեթ անունով մի անձնուրաց և հայրենազներ մարդ, որին ինքն անձամբ շատ լավ նանաչում է, ութ տարի առաջ Վանի մոտ մի նավթի հանք է գտել և մեծ դժվարությամբ թույլտվություն ստացել Թուրքիայի կառավարությունից՝ տնօրինելու այն: Եվ որովհետև նման «ձեռնարկությունը», Խրիմյան Հայրիկի կարծիքով, Նազարեթի «ուժին հետ անհաւասար է», ուստի խնդրում է Մարդասիրական ընկերությանը, որպեսզի վերջինս օգնության ձեռք մեկնի նրան:

Նամակագիրը վստահ է, որ «մեր հայրենեաց զարգացման և յառաջագիմութեան համար» հիմնված ընկերությունը, «որ Մարդասիրական անունը կը կրէ, երբեք չեմ կարծէր թէ խտրէ՛վ Վասպուրականի հայն»: «Մանաւանդ, շարունակում է Խրիմյանը, երբ նկատէ՛ք թէ այսպիսի մի ձեռնարկութիւն մեր ժողովրդի նիւթական կեանքը քարտէկու»:

Խրիմյան Հայրիկը իրավացիորեն գտնում է, որ «Միայն մտաւորական զարգացումն քաւական չէ, այլ պետք է մտքին հետ հաց պատրաստել հայրենեաց կարօտ որդիներուն»: Եվ կոչ է անում «արուեստով և նարտարապետութեամբ» բացել «մեր հայրենեաց» «անբաւ հարստութեան աղբիւրներին» «յոցուած ակները»:

Հակառակ խրիմյան Հայրիկի այս հույսին ու լավատեսությանը, Մարդասիրական ընկերության խորհուրդը, ինչպես վկայում է Դավիթ Անանունը, նամակի վրա մակագրել է. «Առ այժմ թողնում առանց պատասխանի»:

Այժի առաջ ունենալով Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության նշանավոր դեմքերից Սիմոն Վրացյանի «Հայրիկից մնացած որևէ նշխար սուրբ է ու նվիրական բոլորիս համար» ազնիվ պատվիրանը, ընթերցողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում խրիմյան Հայրիկի այդ նամակը, որն ավելի քան 80 տարի առաջ տպագրվելով մամուլում, հետագայում մոռացվել ու չի վերահրատարակվել:

«ԱՌ ԲԱՐԵՐԱՐ ԵՒ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԻ Ի ԲԱՔՈՒ

Լսելով արդեն Ձեր Մարդասիրական ընկերության սուրբ և բարի նպատակ, որոց հիմն և սկզբունք Անետարանի քարոզած վարդապետությունն է, կը վստահիմ աներկբայապէս սոյն յանձնարարութիւնը գրել առ Ձեզ:

Բնիկ վանեցի պ. Նազարէթ, որ ինձ քաջ նախածանօթ հայրենեաց անձնանութր մի անձն է և որ այժմ այդ կողմ հասած է իւր ձեռնարկութիւնը իրագործելու համար: Այդ անդուլ վաստակատու մշակը գրեթէ ութ տարի կը լինի, որ վաճաշ մօտ տեղերում մի նաւթի հանք գտած է և յաջողեցէր է արտօնութիւն ստանալ թուրքիոյ կառավարութիւնէն բազում աշխատութեամբ. այս մասին համար լիովին տեղեկութիւն կարող էք ստանալ իրմէն: Ուստի կը խնդրեմ, որ Ձեր Մարդասիրական ընկերութիւնը օգնական ձեռք կառկաւէ դորան. վասն զի այս ձեռնակութիւնը իր ուժին հետ անհաւասար է. և արդէն Ձեզ քաջայայտ է, թէ մեր հայրենեաց որդիքներ պատերազմի երեսէն մեծամեծ աղէտներ կրելով անկարող են օժանդակել պսպիսի ձեռնարկութեան:

Իսկ դուք, որ մեր հայրենեաց զարգացման և յառաջադիմութեան համար հիմներ էք այդ ընկերութիւնը, որ Մարդասիրական անունը կը կրէ, երբէք չեմ կարծէր թէ խտրէք վասպուրականի հայն: Մանաւանդ երբ նկատէք թէ պսպիսի մի ձեռնարկութիւն մեր ժողովրդի նիւթական կեանքը բարրուողելու: Միայն մտաւորական զարգացումն բաւական չէ, այլ պէտք է մտքին հետ հաց պատրաստել հայրենեաց կարօտ որդիքներուն: Մեր հայրենեաց հարստութեան աղբիւրներ անբաւ են. բայց խցուած են մորա ակներ. պէտք է արուեստով և ճարտարապետութեամբ բանանք այդ ակները:

Այսչափ գրելով կը յուսամ՝ որ սոյն յանձնարարութիւնը վստահապէս ընդունիք յօգուտ հայրենեաց և ի փառս ձեր մարդասիրական ընկերութեան:

Մնամ աղօթանուէր Ձեզ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

1878. Մոյեմբերի 15

Ի. Կ. Պոլիս»

ՄԵՏ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ ՄՈՌԱՑՎԱԾ ԷԶԵՐԻՑ

Հովհաննես Հովհաննիսյանի «Տոչորված ավերակ Հայրենաց սիրով» տողով սկսվող բանաստեղծությունը շատ հետաքրքիր պատմություն ունի: Այն գրվել է

1899 թվականին: Գրելու շարժառիթը Թիֆլիսի հանրահայտ ներսիսյան դպրոցի հիմնադրման 75-ամյակին նվիրված հանդիսություններին:

Հայտնի է, որ ներսիսյան դպրոցը հիմնադրվել է 1824 թվականին: Նրա հիմնադիրն էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցից, որի անունով էլ կոչվել է դպրոցը: Հանդիսավոր քաջումը տեղի է ունեցել նույն թվականի դեկտեմբերի 1-ին, որը կատարել է Մոսկվայից որպես տեսուչ իրավիքված քանաստեղծ ու մանկավարժ Հարություն վարդապետ Ալամդարյանը:

Իր անցած 75 տարիների ընթացքում ներսիսյան դպրոցը վիթխարի գեր է խաղացել մեր ժողովրդի կրթական-մշակութային կյանքում: Կրթաշխարհ տվել է հազարավոր շրջանավարտներ, որոնցից շատերը հետագայում դարձել են գիտություն, գրականության, արվեստի, ժողովրդական կրթության և առողջապահության տարբեր բնագավառների ճանաչված դեմքեր:

1899 թվականի մայիսի 21-ին մեծ շուքով ու հանդիսավորությամբ նշվել է ներսիսյան դպրոցի 75-ամյակը: Հանդիսության ընթացքում, Ներսես Աշտարակեցու համար հոգեհանգիստ կարդալուց, Գևորգ սրբազանի նախնիք և մի շարք ուրիշ միջոցառումներից հետո, ընթերցվել են քաղամաթիվ շնորհավորական ուղերձներ, որոնք ստացվել էին մի շարք հոգևորական գործիչներից, տարբեր ֆաղանգների դպրոցներից, թերթերի, ամսագրերի խմբագրություններից, ներսիսյան դպրոցի հեռավոր ու մերձավոր ճակից սաներից:

Այդ օրը Գևորգյան ձեմարանի, նրա տեսչի և ուսուցիչների անունից չափաճ ուղերձի ընթերցմամբ հանդես է եկել նաև «Արարատ» հանդեսի խմբագիր Գարեգին վարդապետը (Գարեգին արքեպս. Հովսեփյան): Այդ ջերմ ուղերձ-քանաստեղծության հեղինակը Հովհաննես Հովհաննիսյանն էր:

Քանաստեղծությունն անվերնագիր է և առաջին անգամ տպագրվել է 1900 թվականին «Լուսա» հանդեսի Բ գրքում (էջ 372), «Ներսիսյան հոգևոր դպրոցի 75-ամյակը» հոդվածում, ուր նկարագրված է դպրոցի հանդիսությունը:

Հովհաննիսյանը, քարձր գնահատելով «ամայի մեր անդաստանում» ներսիսյան դպրոցի խաղացած դերը, այն համեմատում է «հեռու նրագի» հետ.

Եվ ինչպես մի հեռու նրագ օվկիանոս

Վհատած ճավորդին ցամաք է հանում,

Նույնպես դու ամայի մեր անդաստանում

Շունչ տվիր, սիրտ տվիր ամենքին, ծաղկոց:

Այս քանաստեղծության մասին շատ տարիներ հետո, 1949-ին, Հովհաննես Հովհաննիսյանի մահվան 20-ամյակի առիթով նրա՝ Գևորգյան ձեմարանի սան, հետագայում նրանի պետական համալսարանի պրոֆեսոր Ավետիք Տեր-Պողոսյանը իր ուսուցչի մասին գրած հուշերում շատ հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում: Նրա վկայությամբ փաստորեն քանաստեղծությունն ունեցել է «Ծաղկոց» վերնագիրը:

Ավետիք Տեր-Պողոսյանը վկայում է նաև, որ ուղերձ-քանաստեղծության տակ եղել են ձեմարանի բոլոր ուսուցիչների ստորագրությունները: «Լուսայում» քաղակալում են այդ ստորագրությունները:

Ավետիք Տեր-Պողոսյանը պատմում է, թե ինչպես Հովհաննես Հովհաննիսյանի մահվանից երկու տարի առաջ մի հանդիպման ժամանակ իր ուսուցչին հիշեցրել է, որ այդ քանաստեղծությունը չկա նրա մոտ «ոչ մի հրատարակության մեջ»: «Այ տղա՛, ես այս քանաստեղծության մասին բոլորովին մոռացել եմ»: «Եթե այդպես է՝ վրա բերի ես, և եթե դրա սևը չունեմ ձեր թղթում, կգտնեմ «Տարագի» համարներից մեկում՝ հորեկյանի կապակցությամբ «Տարագն» ամսիչապես

տպագրել էր» (տե՛ս «Ժամանակակիցների հուշերը հայ դասական գրողների մասին», 1975, Երևան, էջ 112):

Հուշագրողը, իր հուշերը գրելով ավելի քան երկու տասնամյակի հեռավորությունից, շփոթել է ոչ միայն բանաստեղծության տպագրության տեղը, այլև՝ ժամանակը. այն տպագրվել է ոչ թե «Տարագում», այլ՝ «Լումայի» Բ գրքում (էջ 372), ոչ թե 1899, այլ՝ 1900 թվականին, ինչպես արդեն ասվել է «Ներսիսյան հոգևոր դպրոցի 75-ամյակը» հոդվածում:

Վլադիմիր Վարդանյանը, որ կազմել, առաջաբանը գրել և ծանոթագրել է «Հովհաննես Հովհաննիսյանը ժամանակակիցների հուշերում» (Երևան, 1980) գիրքը, ուր գետեղել է նաև Ավետիք Տեր-Պողոսյանի «Հովհաննես Հովհաննիսյան» հուշերը, ծանոթագրության մեջ (էջ 225) խոսելով վերը նշված բանաստեղծության մասին, գրում է. «Մեզ չհաջողվեց հայտնաբերել նշված բանաստեղծությունը թե՛ մամուլում և թե՛ Հովհաննիսյանի ձեռագրերում: «Տարագում», ինչպես նշում է հուշագիրը, չի տպագրվել»:

Ի դեպ, Վ. Վարդանյանը թյուրիմացաբար կարծում էր, թե Ավ. Տեր-Պողոսյանի «Հուշերը տպագրվում են առաջին անգամ» (էջ 222): Մինչդեռ իրականում այդ հուշերը առաջին անգամ տպագրվել են 1975 թվականին «Ժամանակակիցների հուշերը հայ դասական գրողների մասին» գրքում (էջ 99-116): Հիրավի, եթե Վ. Վարդանյանին հայտնի լիներ այս գիրքը, ամուշտ իր կազմած հուշերի գրքում կգետեղեր նաև հայտնի իրավաբան Գրիգոր Զուբարի (Զուբարյան, 1888-1962) Հովհաննես Հովհաննիսյանի մասին գրած շատ հետաքրքիր հուշերը (էջ 116-124):

Ահա Հովհաննիսյանի այդ բանաստեղծությունը, որ «Լումայում» տպագրվելուց հետո մոռացվել ու դուրս է մնացել ինչպես բանաստեղծի կենդանության ժամանակ, այնպես էլ նրա մահից հետո լույս տեսած բոլոր ժողովածուներից:

*Տոչորված ավերակ Հայրենեաց սիրով՝
Յավերով քեզ երկնեց վեճ Հոգին, ծաղկո՛ց.
Եվ վերածնության ոսկի հույսերով
Փայտիայեց քեզ, սիրեց կաթոգին, ծաղկո՛ց:*

*Եվ ինչպես մի հեռու ճրագ օվկիանոս
Վհատած նավորդին ցամաք է հանում,
Նույնպես դու ամայի մեր անդաստանում
Ծունչ տվիր, սիրտ տվիր ամենքին, ծաղկո՛ց:*

*Գարնանային բուրմունքով լցրիր հայ աշխարհ,
Կենսատու գորության նոր աղբյուր դարձար.
Եվ անմահ՝ հող փառքի արևը պայծառ
Քո գլխին միշտ շողա խնդազին, ծաղկո՛ց:*

ԱՎ. ԻՍԱՀԱԳԱՆԻ ՄԻ ՓՈԶՐԻԿ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ավետիֆ Իսահակյանի այս փոքրիկ թարգմանությունն առաջին անգամ տպագրվել է 1900 թվականին, Թիֆլիսի «Տարագ» հանդեսի «Պարիզի մոդաներ» հավելվածում (թիվ 1, էջ 6):

Այն, ինչպես վերնագրից է հուշում, թարգմանված է իսպանական մի երգից, քայց թե ի՞նչ երգից, հայտնի չէ: Կասկածից վեր է, որ այն ժողովրդի կողմից շատ սիրված երգ է եղել՝ տոգորված թախծոտ տրամադրություններով և միանգամայն համահունչ բանաստեղծի այն ժամանակվա խոհերին ու մտածումներին, երգ, ուր արծարծվում էր կյանքի ու մահվան հավերժական թեման:

Դժբախտաբար, ինչպես երևում է ընդհանուր վերնագրից, երգն ամբողջությամբ չի թարգմանված, թեև միաժամանակ համոզված ենք, որ հիմնականը, այնուամենայնիվ, ասված է:

«Պարիզի մոդաներ»-ում տպագրվելուց հետո, այս թարգմանությունը հետագայում մոռացվել ու չի գետնից հեղինակի երկերի ժողովածուներում: Այն դուրս է մնացել նաև «Ավետիֆ Իսահակյան (1875-1957)» կենսամատենագիտությունից (Երևան, 1976):

Ահա այդ թարգմանությունը.

ՍՊԱՆԱԿԱՆ ՄԻ ԵՐԳԻՑ

- Երեկ սիրում էի,
Այսօր տանջվում.
Վաղն էլ կրմեռնեմ:
Այսօր և վաղը,
Երեկ շա՛տ լավ էր...